

RAQS SAN'ATIDA INKLYUZIYA TAMOYILLARI: TAHLIL VA ISTIQBOLLAR

Shahzoda Xudoynazarova

O'zbekiston davlat xoreografiya
akademiyasi dotsenti v.b.,
pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqola inklyuziv ta'lim sharoitida xoreografiya san'atining mohiyati va ahamiyatini o'rganishga bag'ishlangan. Xoreografiyaning o'zini namoyon qilishning universal vositasi sifatida roli, ijtimoiy integratsiyani rivojlantirish, turli xil ta'lim ehtiyojlari bo'lgan talabalarning hissiy sohasi va jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirish. Ta'lim olish uchun teng sharoit yaratishda xoreografik san'at imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maqolada ta'kidlanganidek, inklyuziv ta'limda xoreografiyadan foydalanish nafaqat ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga, balki o'zaro tushunish va hurmatga asoslangan inklyuziv madaniyatni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Kalit so'zlar. Inklyuziv ta'lim, san'at, madaniyat, xoreografiya, raqs, jamiyat.

Abstract. The article is devoted to studying the essence and significance of choreography in inclusive education. The role of choreography as a universal means of self-expression, the development of social integration, the development of the emotional sphere and physical capabilities of students with different educational needs. Particular attention is paid to the possibilities of choreography in creating equal conditions for education. As noted in the article, the use of choreography in inclusive education serves not only to develop creative abilities, but also to form an inclusive culture based on mutual understanding and respect.

Keywords. Inclusive education, art, culture, choreography, dance, society.

Аннотация. Статья посвящена изучению сущности и значения хореографии в инклюзивном образовании. Рассматривается роль хореографии как универсального средства самовыражения, развития социальной интеграции, развития эмоциональной сферы и физических возможностей, обучающихся с различными образовательными потребностями. Особое внимание уделяется возможностям хореографии в создании равных условий для получения образования. Как отмечается в статье, использование хореографии в инклюзивном образовании служит не только развитию творческих способностей, но и формированию инклюзивной культуры, основанной на взаимопонимании и уважении.

Ключевые слова. Инклюзивное образование, искусство, культура, хореография, танец, общество.

Xoreografiya insonlarning do'stona ittifoqi, ularning ijodini tug'ilishiga imkon beradigan san'atdir. Raqs — bu eng qadimiy san'at turlaridan biri. Insoniyat bor ekan, u doimo raqsga tushadi. Raqs inson tug'ilishidan o'limigacha hamroh bo'lgan deyarli barcha marosimlarining ajralmas qismiga aylangan. Ritual raqslar boshqa qabiladoshlarni birlashtirdi, ularni umumiy maqsadga erishish uchun ilhomlantirdi. Masalan, ov boshlanishidan oldin ota-bobolarimiz maxsus raqs ijro etishgan, bu nafaqat ov qilish texnikasi va mahoratini sayqallabgina qolmay, balki muvaffaqiyatga bo'lgan ishonchni mustahkamlagan.

Xoreografiya san'ati uzoq yillik rivojlanish tarixiga ega bo'lgan universal insoniy hodisa. Uning kelib chiqishi odamning ritmik harakatga bo'lgan to'siqsiz istagi, harakat va musiqani uyg'un

ravishda bog'lab, o'z his-tuyg'ularini plastik vositalar yordamida ifoda etish zarurligiga asoslanadi. Xoreografiya san'atining shakllanish tarixi — bu insoniyat madaniyati evolyutsiyasi, har bir davrning ijtimoiy xususiyatlari, xalq raqs san'atining tarixi, turli davrlar va xalqlarning o'qituvchi-xoreograflari va ijrochilarining amaliy faoliyatida ko'rish mumkin.

Xoreografiya ajoyib psixoterapiya vositasidir. Raqs, ayniqsa, qo'rquv yoki o'ziga ishonmaslik hissi kuchayganlarga, shuningdek, depressiyaga moyil bo'lganlar uchun tavsiya etiladi.

Xoreografiya san'atining har bir janri atrofdagi olamni, odamni va inson munosabatlarini bilish uchun o'z imkoniyatlarini beradi. Raqs to'g'ri pozitsiya mahoratini tarbiyalaydi, butun vujudni uyg'un rivojlantiradi, harakatni ozod qiladi. Mashg'ulotning mashg'ulotga kiritilishi mushak-skelet tizimini tarbiyalashga yordam beradi, badan va oyoq-qo'llarning barcha muskullarining o'ng va chap tomonlama rivojlanishini muvozanatlash, harakatlarning murakkab koordinatsiyasini rivojlantirish, harakatlanish doirasini kengaytirish, nafas olish va yurak-qon tomir tizimlari, shu bilan hayotiy faollikni oshiradi.

Xoreografiya san'atining o'ziga xos xususiyati uning insonga ko'p qirrali ta'siri bilan belgilanadi, bu san'atning sintetik shakli sifatida raqsning o'ziga xos xususiyatiga bog'liq. Shaxsning hissiy sohasini rivojlanishiga ta'sir qilish, inson tanasini jismonan takomillashtirish, musiqa, xoreografiya orqali ma'naviy tarbiyalash, o'ziga ishonchni oshirishga yordam beradi, o'z-o'zini rivojlantirishga, doimiy rivojlanishiga turtki beradi. Insoniyat o'z taraqqiyotining turli bosqichlarida doimo inson tanasi va ruhini tarbiyalashning universal vositasi — shaxs ta'limini uyg'unlashtirish vositasi sifatida raqsga aylanib kelgan. Xoreografiyani o'rganish, boshqa san'at turlari singari, o'quvchining shaxsiy salohiyatini oshirishga yordam beradi, bunda boshqa mavzularning mazmuni cheklangan ta'sirga ega: tasavvur, faol ijodiy fikrlash, hayot hodisalarini turli pozitsiyalardan ko'rib chiqish qobiliyati. Boshqa san'atlar singari, raqs ham estetik didni rivojlantiradi, ko'tarilgan tuyg'ularni tarbiyalaydi, ammo boshqa san'atlardan farqli o'laroq, bolaning jismoniy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Xoreografiyaning nazariy mohiyati inson tanasining raqs ekspressivligini rivojlantirishdir. Asosiy vazifa — raqs texnologiyasini estetik jihatdan chiroyli harakatlar bilan o'zlashtirishning barcha murakkabligini xoreografik plastmassada ifoda etishni xalq raqsi vositasida tarbiyalash, ijrochining epchil, egiluvchan va harakatchan, jismoniy tayyorgarligi folklor raqs orqali jismoniy rivojlanishning asosiy yo'nalishini aniqlashga imkon beradi. Bolalarning rivojlanishi xoreografiya yordamida xalq raqsining nafis uslubida, barkamol rivojlangan tana tomonidan bajariladigan imo-ishoralarning to'liqligi va kengligi bilan pozalar nisbati asosida o'qitish tizimiga asoslanadi. Texnologiyani o'rganayotganda raqs vositalari yordamida xoreografiya bilan shug'ullanish jarayonida bolalarda jismoniy rivojlanishga bo'ysunadigan barcha vazifalarni bajarish uslubini asta-sekin rivojlantirish kerak. Shuni esda tutish kerakki, raqs elementlarining ijrosi raqs plastmassasining rivojlanish yo'nalishini davom ettiradi. Texnik va hissiy mazmuni tufayli ular bolalarning umumiy jismoniy rivojlanishiga qadam qo'yadi. Hajmi jihatidan kichik, ammo xarakteri jihatidan har xil bo'lgan raqslarning elementlari o'quvchilar uchun harakatlarni tanlashda qarama-qarshilik yaratadi. Ushbu koordinatsiya va reaksiya tezligini mashq qiladi, bu bolalarda plastisitni rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Raqs mashg'ulotlari yordamida xoreografiya bilan shug'ullanish jarayonida bolalarning jismoniy rivojlanishini yaxshilash, o'quvchilarning jismoniy xususiyatlarini hisobga olgan holda, professional xoreografik texnikaga asoslangan bo'lishi kerak. Xoreografiya mashg'ulotlari mashg'ulot uchun zarur bo'lgan fazilatlar, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda faol ishtirok

etadi. Raqs mashqlarini bajarish bolalarning jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini unutmash kerak.

O'quv jarayonida to'g'ri tanlangan va tashkil etilgan raqs mashqlari ishlash qobiliyatiga hissa qo'shadi, darsga qiziqishni uyg'otadi, shuning uchun o'qituvchi bolalarni o'qitish uchun to'g'ri metodikani tanlashi juda muhimdir. Ta'lim jarayonini doimiy ravishda yangilab borish, o'qitilayotgan bolalarning xususiyatlarini hisobga olgan holda ma'lum tuzatishlarni kiritish, xalq raqsi harakatlarni muvofiqlashtirishni yaxshilashga yordam beradi, mushak apparatini yanada kuchaytiradi, mashg'ulotlarda qatnashadigan mushak guruhlarini rivojlantiradi.

Xoreografiyani o'qitishning o'ziga xosligi doimiy jismoniy faoliyat bilan bog'liq. Ammo jismoniy mashqlar o'zi uchun bola uchun tarbiyaviy ahamiyatga ega emas. U ijodkorlik, aqliy mehnat va hissiy ifoda bilan mos kelishi kerak. O'qituvchi-xoreografning vazifasi — bolalarda ijodiy o'zini namoyon qilish, hissiyotlarni malakali egallash va go'zallikni tushunishga intilishni tarbiyalash.

Raqs harakatlari amaliy namoyishlar va og'zaki tushuntirishlar orqali o'rgatiladi. Xoreografiya mashg'uloti — bu raqs mashqlarining jismoniy rivojlanishga ta'sir etishining uzoq davom etadigan jarayoni. Pozitsiyalar, harakatlar va ularning turli xil versiyalaridagi birikmalari — bu tanada yangi bo'lgan motor qobiliyatlari, yangi psixologik va jismoniy stresslar. Shu bilan birga, o'qituvchi har doim motorli ko'nikmalarni o'zlashtirish har doim ma'lum bir hissiy kayfiyat bilan birga bo'lishi kerakligini yodda tutishi kerak.

Raqs harakatlarini o'zlashtirishga prinsipial yondashuv quyidagicha: takroran bajariladigan harakat sodda va qulay bo'ladi. Tananing ixtiyorida ikki xil harakat turi mavjud: ixtiyoriy va ixtiyoriy bo'lmagan. Birinchisini o'z xohishiga ko'ra boshqarish mumkin, ikkinchisi esa bunday nazoratga berilmaydi.

Oyoq-qo'llar, tana, bo'yin, yuz, ko'z, lablar harakatlari o'zboshimchalik bilan amalga oshiriladi. Ixtiyoriy bo'lmagan harakat odatda tanadagi mushaklar bilan chegaralanadi. Biz yurakning qanday ritmik urishini, qanday ritmik nafas olayotganimizni, qanday yurishimizni sezmaymiz. Har qanday xalq raqsi darsi zalning o'rtasida mashq bajarishdan iborat. Xalq raqsida darslar barcha o'qish yillarida katta amaliy ahamiyatga ega. Jismoniy mashqlar ustida ishlash, zalning o'rtasida, barcha harakatlarni ham bir oyoq bilan, ham boshqa oyoq bilan bajarish, bu nafaqat raqs texnikasini takomillashtirishga, balki o'quvchining harakatlantiruvchi apparatini teng ravishda rivojlantirishga va kuchaytirishga imkon beradi. Raqs mashqlarining asosiy maqsadi jismoniy chidamlilikni rivojlantirishdir.

Bugungi kunda ijtimoiy munosabatlarni demokratlashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi o'zgarishlar, madaniyat va ta'lim sharoitida yosh avlodni ijodiy tarbiyalash masalalari alohida ahamiyat kasb etadi. Jamiyatda paydo bo'layotgan qiyinchiliklarni mustaqil hal qila oladigan, nostandart qarorlarni qabul qiladigan va ularni amalga oshiradigan yuqori intellektli ijodiy shaxslarga ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Bularning barchasi yosh avlodni tarbiyalashning yangi usullarini ishlab chiqishni talab qiladi va ijodiy ta'limga noan'anaviy yondashuvlarni keltirib chiqaradi. Bu borada boshlang'ich maktab o'quvchilari eng katta qiziqish uyg'otmoqda, chunki aynan shu yoshda shaxsning poydevori yaratiladi, ma'naviyatni rivojlantirish, o'zini o'zi anglash, o'zini namoyon qilish va keyingi istiqbollarda faol rivojlanadi. Xoreografik ijod — bu boshlang'ich sinf o'quvchilarini har tomonlama rivojlantirish vositalaridan biridir. Xoreografiya yordamida bolalarni ijodiy tarbiyalashning mahsuldorligi musiqa, ritm, tasviriy san'at, teatr va plastik harakatlarni birlashtirgan xoreografiyaning sintezlovchi xususiyati bilan bog'liq. Kichik maktab o'quvchilarining ijodiy ta'limi amaliyotini tahlil qilish, bolalarning ijodiy ta'limida xoreografiyaning mumkin bo'lgan imkoniyatlari va undan yetarli darajada samarali foydalanmaslik o'rtasidagi ziddiyatlardan dalolat beradi. Bu

qisman ijodiy ta'lim imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmaganligi bilan bog'liq. Shunday qilib, ko'plab maktablar asosan bilimlarni uzatishga e'tibor berishadi va axloqiy va hissiy tuyg'ularni shakllantirish ikkinchi darajali deb hisoblanadi yoki umuman hisobga olinmaydi.

Xoreografiya san'atida bolalarni ijodiy tarbiyalashning ko'plab shakllari yotadi. Aynan xoreografiya san'ati dunyoni vizual, eshitish va harakatlantiruvchi shakllarini rivojlantirishni eng muvaffaqiyatli amalga oshiradi, aqliy charchoqni ketkazadi va aqliy faoliyat uchun qo'shimcha turtki beradi.

Madaniyat muassasalari va umumta'lim maktablarining yosh, maktab o'quvchilarini ijodiy tarbiyalash bo'yicha faoliyatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular xoreografiya orqali bolalarni ijodiy tarbiyalash bo'yicha yetarlicha keng va samarali ishlarning asosi bo'lib yetishmagan.

Hozirgi vaqtda yangi tipdagi maktablar yaratilmoqda, ularda bolalarning ijodiy ta'limiga alohida e'tibor berilmoqda. Bularning barchasi boshlang'ich maktab o'quvchilarining ijodiy ta'lim tizimidagi xoreografiyaning potensial imkoniyatlarini har tomonlama o'rganish maqsadga muvofiqligi va zarurligini belgilab berdi.

Ijtimoiy hayot tarkibiy qismi sifatida xoreografiyaning jamiyatda tutgan o'rni, jamiyatning mazmuniga va tahlil qilinayotgan ijtimoiy borliqning xususiyatlariga bog'liqdir. Ijtimoiy jarayon, kishilarning xatti-harakati, ya'ni sosial faoliyati madaniy ideallarni, qadriyatlarni, normalarni qaror toptirilishi yoki barham berilishida vosita vazifasini, shuningdek kishilarning ijtimoiy va shaxsiy munosabatlarining shaxslararo va guruhlararo aloqalar shakli vazifasini ham bajaradi.

Xoreografiya ijtimoiy hayotning tarkibiy va funksional jabhalarida ifodalanadi. Shu jihatdan jamiyatda xoreografiya vujudga kelgan. Jamiyatda vujudga kelgan xoreografiya qanchalik murakkablashib boyib borsa, uning insonga va jamiyatga ta'siri mukammallashib va nisbiy mustaqilligi kuchayib boradi. Masalan, Antik jamiyat allaqachon o'tmish, tarixga aylangan bo'lsa-da, uning xoreografiya madaniyati hozirgi kunda o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda yoki biz bu davr xoreografiya madaniyatini o'sha vaqtdagiga nisbatan ko'proq bilamiz. Shuning uchun xoreografiya jamiyatning mahsuli, faoliyat uslubi sifatida qaralsa-da, har bir jamiyatni u yoki bu madaniyatning konkret shakllanish manbai tarzida ham qarash mumkin. Ijtimoiy taraqqiyot faoliyat bilan xoreografiya madaniyatning o'zaro munosabatlarida o'zgarishlarga olib keladi. Agarda dastlab madaniyat faoliyatning mazmuniga to'liq bog'liq bo'lgan bo'lsa, sivilizatsiya jarayonlari oqibatida faoliyat madaniyatni tobora ko'proq shakllanishi kuzatilmoqda. Jamiyat taraqqiyotida tarixiy inersiyaning katta ta'sirini ham hisobga olish kerak. Inersiyaning ta'sirida insoniyat bajarilishi lozim bo'lgan vazifalardan tamoman boshqa narsalar bilan mashg'ul bo'ladi. Chunki jamoa tafakkuri qiyinchiliklar bilan qayta quriladi. Moddiy boyliklarni qisqa vaqt ichida yo'q qilish va yoki buzib tashlash mumkin, lekin ma'naviy qadriyatlar xoreografiyadan tezda voz kechib uning yangisini qabul qilib bo'lmaydi. Rossiya va sovetlar imperiyalarining milliy ma'naviy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz va an'nalarimizni "zamonaviylashtirish" sohasida olib borgan siyosati oqibati nima bilan tugaganligi ko'pchilikka ma'lum. Biz, xoreografiya va ijtimoiy faoliyat bir-biridan mustaqil mavjud bo'lmasligi, xoreografiyaning taraqqiyoti masalalarini qisqacha ko'rib chiqdik, endi xoreografiyaning shaxs faoliyatidagi o'rni va ahamiyati masalasiga to'xtalsak. Xoreografiya va shaxs nafaqat mazmunan bir-biriga yaqin bo'lgan, balki ichki va tashqi tomonlari jihatidan o'zaro mos keluvchi tushunchalardir. Shaxs muayyan xoreografiya muhitda yashaydi va faoliyat ko'rsatadi.

Xoreografiya tiplari tarixiy davrlarga qarab o'zgarib turadi. Davrlarning almashinishi bilan xoreografiyada ham sifat o'zgarishlari yuz beradi. Konkret tarixiy davrda yashagan kishilarning dunyo to'g'risidagi tasavvurlari, bilimi, ma'naviy qadriyatlari to'g'risida atroflicha ma'lumotga ega

bo'lishimiz uchun biz shu davrning xoreografiyasiga murojaat qilishimiz lozim. Shuning uchun san'atshunoslik fani turli xalqlarning xoreografiyasi rivojlanish tarixini jahon madaniy taraqqiyotining tarkibiy qismi sifatida o'rganish bilan birga aniq tarixiy davrning ijtimoiy taraqqiyotda tutgan ma'naviy rivojlanishi bosqichlari, umumiy qonuniyatlari, o'ziga xos xususiyatlarini ham o'rganadi.

Xoreografiya san'ati muhim tarbiyaviy vazifani ham bajaradi. Insonda ziyolilik hissini tarbiyalash kursning diqqat markazida turadi. Kishi qanchalik ziyoli bo'lsa- degan edi I.Lotova — u shuncha ko'p tushunadi va o'zlashtiradi, uning o'rtasidagi mushtaraklikni qayd etadi: mantiqning aqlga munosabati grammatikaning tilga munosabati kabidir. Grammatika odamlar nutqini tarbiyalagani kabi, mantiq ilmi ham tafakkurni haqiqiy yo'ldan olib borish uchun aqlni to'g'irlab turadi. Xoreografiya esa insonni estetik tarbiyalaydi.

Xoreografiya san'atining yana muhim vazifalaridan biri, bu — kishida ijodiy qobiliyatni rivojlantirishdir. Xoreografiya faqatgina moddiy va ma'naviy qimmatlar yig'indisidan iborat emas, balki ijodiy faoliyatdir. Xoreografiya insonni zavqlantirish bilan birga yoshlarda madaniyat voqeliklari bilan munosabatda bo'lish malakasini hosil qiladi. Xilma-xil ma'lumotlar berish bilan birga tomoshabinlarda ilmiy tafakkur qilish uslublari uzliksizligini, mantiqiylikni shakllantiradi.

Xoreografiya san'ati jamiyatda kishilar hulqini tartibga solish, ularning kuchini bir meyorda va jamiyatni bir butunlikda saqlash maqsadida muvofiqlashtirishda katta rol o'ynaydi. Meyor qoida qandaydir harakat yoki qandaydir predmetlar, narsalarni yaratish sohasida aniq ko'rsatmalar shakllantiradi. Ongli ravishda o'rgatilgan yoki ko'p asrlik an'analarga tayanuvchi majburiy, ta'qiqlovchi meyorlar mavjud (huquqiy, ahloqiy meyorlar), biroq ularning mazmuni bor jamiyatni barbod qilmaslik uchun kishilar faoliyatini tartibga solish, aniq chegaralar bilan belgilash uchun xizmat qilganidek, xoreografiya san'ati ham jamiyatda faqat insoniyat manfaatini ko'zlab ish yuritadi.

Har tomonlama va barkamol shaxsni tarbiyalash o'qituvchining asosiy vazifalaridan biridir. Xoreografiya san'ati shaxsning shakllanishi va rivojlanishida alohida o'rin tutadi. Xoreografiya san'ati jamiyatda yosh avlodning ma'naviy hayotida ko'proq rol oynaydi, o'spirinlarning axloqiy va estetik qiyofasiga g'oyaviy va emotsional ta'sir doirasini kengaytiradi. Xoreografiya — san'at turi sifatida ma'lum ijtimoiy-madaniy funksiyalarni bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 1-jild. – T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”. www.ziyouz.com kutubxonasi
2. Qodirova F.U. Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning samarali texnologiyalari. Ped. fan. falsafa doktori (DSc). ...diss. avtoref. — T.: 2020. – 71 b.
3. Qodirova F.U. Imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va ijtimoiy hayotga tayyorlash. — T.: 2019. – 271 b.
4. Feldman M.A., Sparks B., Case L. Effectiveness of home-based early intervention on the language development of children of parents with mental retardation. *Research in Developmental Disabilities*, 1993. 14, 387-408.
5. Выгоцкий Л.С. Педагогическая психология. — М.: Педагогика-пресс, 1996. — 534 с.
6. Лотова И.П. Подготовка ребенка-инвалида к семейной жизни: системный подход. Медико-социальная экспертиза и реабилитация. Том 18, № 4, 2015. – 50-52 с.
7. Смирнова А.М. Коррекционно-воспитательная работа учителя вспомогательной школы. — М.: Просвещение, 1982.-104 с.

Internet saytlar